

Piotr Kwiatkowski

Ciemna tetrada osobowości a niematerialne kapitały człowieka

The Dark Tetrad of Personality and the Non-Material Human Capitals

W artykule przedstawiono materiał empiryczny dotyczący związku ciemnej tetrady osobowości, klimatu relacji wychowawczej w rodzinie pochodzenia, kapitału kulturowego i kapitału psychologicznego z kapitałem społecznym. Kapitał społeczny sprowadzono do trzech zmiennych – dostępności zasobów sieci społecznej jednostki, jej poziomu zaufania do ludzi i poziomu zaangażowania prospołecznego. Badania w schemacie korelacyjnym z wykorzystaniem analizy ścieżek i analizy regresji czynnikowej wykonano na próbie 485 osób dorosłych. Oczekiwano, że ciemna tetrada (w postaci zagregowanej – czyli antyspołeczny rdzeń osobowości) będzie powiązana negatywnie ze zmiennymi kapitałowymi a klimat relacji wychowawczej w rodzinie będzie powiązany z kapitałami pozytywnie (równoważąc negatywne oddziaływanie ciemnej tetrady). Kapitały powinny być powiązane między sobą relacjami pozytywnymi. Analizy korelacyjne w zdecydowanej większości potwierdziły te oczekiwania. Jednak w analizie ścieżek związku obu zmiennych egzogenicznych z zaangażowaniem prospołecznym nie zostały potwierdzone – zachodzą one za pośrednictwem innych zmiennych z modelu. Analizy regresji czynnikowej wykazały, że przy wysokiej wartości zagregowanego wskaźnika ciemnej tetrady całkowitej redukcji ulegają dodatnie zależności zaangażowania prospołecznego od dostępności zasobów sieci społecznej oraz od kapitału psychologicznego. Wynik ten odpowiada eksploatorskim skłonnościom jednostek z mrocznym rdzeniem osobowości, które kompetentnie maksymalizują zyski czerpane z relacji z otoczeniem, minimalizując zarazem swoje zaangażowanie.

Słowa kluczowe: ciemna tetrada osobowości, zaburzenia zachowania, kapitał społeczny, kapitał kulturowy, kapitał psychologiczny.

This paper presents empirical material on the relationship of the dark tetrad of personality, the climate of the family of origin upbringing relationship, cultural capital, and psychological capital to social capital. Social capital was reduced to three variables, the availability of an individual's social network resources, their level of trust in people, and their level of pro-social engagement. Tests in a correlational design using path analysis and factor regression analysis were performed on a sample of 485 adults. It was expected that the dark tetrad (in aggregate form - i.e., the antisocial core of personality) would be negatively related to the capitals variables and the climate of the upbringing relationship in the family would be positively related to capitals (counterbalancing the negative effect of the dark tetrad). Capitals should be linked to each other by a positive relationship. Correlational analyzes overwhelmingly confirmed these expectations. However, in the path analysis, the relationships of both exogenous variables with prosocial engagement were not confirmed; they occur through other variables in the model. Factorial regression analyzes showed that at high values of the aggregate dark tetrad index, positive relationships of prosocial engagement with the availability of social network resources and with psychological capital are completely reduced. This result corresponds to the tendencies of individuals with a dark personality core who competently maximize the gains derived from their relationships with the environment by minimizing their involvement.

Key words: dark tetrad, conduct disorder, social capital, cultural capital, psychological capital

Wprowadzenie

Artykuł powstał z zamiarem określenia relacji pomiędzy syndromem cech osobowości zwanym *ciemną tetradą* a poziomem trzech niematerialnych kapitałów – *psychologicznego*, *kulturowego* i *społecznego* u osób dorosłych. Założono, że ten czynnik osobowościowy (*ciemna tetrada osobowości*) utrudnia nabywanie wszystkich trzech kapitałów w procesach socjalizacji i rozwoju. W analizach uwzględniono również czynnik środowiskowy – *pozytywny klimat relacji wychowawczej*, który powinien sprzyjać tworzeniu tych kapitałów. Założono, poza tym, że *kapitał społeczny* jest

ugruntowany w *kapitale kulturowym* i *psychologicznym*, a oba te kapitały są uwarunkowane ciemną tetradą i klimatem relacji wychowawczej w rodzinie. Kapitał społeczny jest niejednorodnym konstruktem – może być rozpatrywany w kategoriach indywidualnych i wspólnotowych. Człowiek może konsumować zasoby, do których ma dostęp za pośrednictwem sieci społecznej. Jednak może on również udostępniać własne zasoby innym ludziom w ramach sieci relacji i wytwarzać dobra wspólnotowe. Wreszcie założono, że obie wymienione wyżej funkcje – konsumenta zasobów społecznych i prospołecznego ich wytwórcy – mogą być powiązane: pierwsza z nich prawdopodobnie stymuluje drugą z wymienionych. W takim ujęciu prospołeczność powinna wynikać z pozytywnych uprzednich doświadczeń jednostki w jej sieci społecznej. Celem tego studium empirycznego jest sprawdzenie powyższych założeń, wpisanych w model hipotetyczny przedstawiony graficznie w dalszej części tekstu (*Rysunek 1*).

Kapitał społeczny

W paradygmacie wyznaczonym przez Pierre'a Bourdieu¹ kapitał społeczny oznacza dostępność ważnych dla człowieka zasobów dzięki jego funkcjonowaniu w konstruktywnych relacjach z innymi ludźmi – czyli dostępność zasobów poprzez stabilną relację z siecią osobistych kontaktów społecznych. W paradygmacie wyznaczonym przez Jamesa Colemana² i Roberta Putnama³ – zasoby tworzące kapitał społeczny są wytwarzane w prawidłowo funkcjonujących organizacjach/społecznościach i służą dobru wspólnemu, które staje się dostępne członkom wspólnoty (nawet tym, którzy nie przyczynili się do ich wytworzenia) w ramach rozmaitych mechanizmów i form dystrybucji. Zdaniem Essera możemy mówić – odpowiednio – o kapitale społecznym *relacyjnym* i *systemowym*⁴. Mikiewicz podkreśla różnice między tymi dwoma paradygmatami i ich zasadnicze

¹ P. Bourdieu, *The forms of capital*, [w:] J. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, Westport 1986, s. 21–24.

² J.S. Coleman, *Social capital in the creation of human capital*, „American Journal of Sociology” 1988, nr 94/1.

³ R.D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York 2000; R.D. Putnam, *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*, Princeton 1993.

⁴ H. Esser, *The two meanings of social capital*, [w:] D. Castiglione, J.W. van Deth, G. Wolleb (red.) *The handbook of social capital*, New York 2008.

konsekwencje na gruncie socjologii⁵. W niniejszym opracowaniu przyjęta została perspektywa psychologiczna, która pozwala połączyć oba sposoby pojmowania kapitału społecznego, ponieważ wątek systemowo-wspólnotowy został zredukowany do postaw (orientacji) jednostki. Postawy te w mniejszym lub większym stopniu sytuują jednostkę w roli zasobowego „biorcy” i „dawcy” w relacjach z otoczeniem, obie role równoważą zaś reguła wzajemności jako podstawa więzi międzyludzkiej.

Jeśli wziąć pod uwagę wątek relacyjny i wspólnotowy, to kapitał społeczny można rozumieć jako antytezę niedostosowania społecznego. Osoby niedostosowane zwykle w dość ograniczony sposób korzystają z zasobów kapitału społecznego. Funkcjonują w słabej więzi ze społeczeństwem, co zmniejsza ich wrażliwość na kontrolę społeczną⁶ i zapewne sprzyja życiowej frustracji (niezadowoleniu z własnego położenia życiowego), a zatem generuje stan anomii⁷. Są to predyspozycje do dewiacji. Deficyt kapitału społecznego może być więc wskaźnikiem, a może nawet synonimem niedostosowania – głębokiej alienacji jednostki, jej nieradzenia sobie w relacjach z otoczeniem społecznym, a najczęściej radzenia sobie, ale za pomocą szkodliwych społecznie środków. W świetle ogólnej teorii przestępstwa Gottfredsona i Hirschi’ego⁸ podłożem takiej antyspołecznej postawy może być *deficyt samokontroli*. Konstrukty ten wyraźnie koresponduje z kilkoma zaburzeniami typu eksternalizacyjnego obecnymi w klasyfikacji *DSM-5* – z *zaburzeniami opozycyjno-buntowniczymi (ODD)* i *deficytem uwagi z nadpobudliwością ruchową (ADHD)*, *zaburzeniami zachowania (CD)* i *antysocjalnym zaburzeniem osobowości (ASPD)*, czyli problemami z przystosowaniem przejawianymi – odpowiednio – w dzieciństwie, adolescencji i dorosłości⁹. Wszystkie one charakteryzują się wysokim nasileniem konfliktu jednostki w relacji z jej otoczeniem społecznym. Z tego powodu jednostki przejawiające powyższe zaburzenia są wyłączone z części relacji społecznych, które

⁵ P. Mikiewicz, *The theoretical foundations of the concept of social capital and their implications for educational empirical research*, „Kultura i Edukacja”, 2011, nr 6 (85).

⁶ T. Hirschi, *Causes of delinquency*, Routledge, New York 2002.

⁷ R. Featherstone, M. Deflem, *Anomie and strain: Context and consequences of Merton’s two theories*, „Sociological Inquiry”, 2003, nr 73(4); R. Agnew, *Foundation for a general strain theory of crime and delinquency*, „Criminology”, 1992, nr 30.

⁸ M.R. Gottfredson i T. Hirschi, *A general theory of crime*, Stanford 1990.

⁹ Loeber i współautorzy ułożyli je w sekwencję rozwojową, która od ODD i ADHD, poprzez CD prowadzi do ASPD, który to proces eskaluje, kiedy osoba wchodząca w tę zaburzoną trajektorię znajduje się pod wpływem dodatkowych czynników ryzyka bez ich zrównoważenia czynnikami protekcyjnymi. R. Loeber, J.D. Burke B.B. Lahey, A. Winters, M. Zera, *Oppositional defiant and conduct disorder: a review of the past 10 years, part I*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry” 2000, nr 39(12).

u osób lepiej przystosowanych przyczyniają się do budowania ich kapitału społecznego – umocowania w sieci społecznej i prospołecznej produktywności. Osoby niedostosowane społecznie nie są całkiem wyłączone z relacji społecznych – jednak uczestniczą w relacjach specyficznych, w jakimś sensie zubożonych – przebiegających w ramach zmarginalizowanych grup i podkultur. To oznacza, że dostęp do wielu ważnych zasobów za pośrednictwem tych sieci relacji jest dla nich poważnie utrudniony, ze wszelkimi tego konsekwencjami dla kariery życiowej i przystosowania.

Ciemna tetradą osobowości

Najbardziej zaburzone trajektorie przystosowania i rozwoju występują w przypadku osób, które w cyklu życia już od dzieciństwa przejawiają symptomy niezdolności do wiązania się z innymi ludźmi, zgodnego współdziałania i empatyzowania z nimi. W *DSM III* nazywano je „niezsocjalizowanymi”. W *DSM-IV* używano terminu „bezdusznej nie-emocjonalności” (*callous-unemotional trait*) a w *DSM-5* funkcjonowaniem „z ograniczeniem emocji prospołecznych” (*with limited prosocial emotions*). Cecha ta ujawnia się wcześniej w ontogenezie. Można ją zaobserwować nawet u dzieci wieku 2–3 lat. Jej wystąpienie pozwala prognozować wcześniejsze pojawienie się i większe nasilenie przejawów zaburzenia zachowania (*CD*) oraz ich późniejszą transformację w antisocjalne zaburzenie osobowości (*ASPD*). W klasyfikacji *DSM-5* markerem omawianej cechy jest występowanie w różnych kontekstach sytuacyjnych i w dłuższym okresie przynajmniej dwóch spośród czterech symptomów: (1) brak wyrzutów sumienia lub poczucia winy, (2) bezduszność (czyli brak empatii), (3) brak troski o osiągnięcia (na przykład w szkole) oraz (4) płytki lub niedostateczny afekt (nieokazywanie uczuć innym osobom). Cecha ta nadaje zaburzeniom ujawnianym w sposób specyficzny dla kolejnych etapów rozwoju osobniczego – od dzieciństwa po dorosłość – stabilny rys antyspołeczny¹⁰. Jego ekstremalne formy mogą mieć powiązania z klasą zaburzeń określaną terminem *psychopatía*. Nie mieści się ona w aktualnych klasyfikacjach chorób i zaburzeń, lecz pojęcie to w nauce jest ciągle w użyciu. Psychopatię analizuje się nawet w odniesieniu do młodzieży

¹⁰ R.J.R. Blair, E. Leibenluft, D.S. Pine, *Conduct disorder and callous-unemotional traits in youth*, „New England Journal of Medicine”, 2014, nr 371/43, por. T.E. Moffitt, *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy*. „Psychological Review”, 1993, nr 100.

i dzieci¹¹. Psychopatyczne inklinacje nie pojawiają się nagle w okresie dorosłości, lecz są zapowiadane wczesnymi objawami, które składają się w obraz wspomnianego syndromu ograniczenia prospołecznych emocji. Z charakterystyki psychopatii dokonanej przez Herveya Cleckleya¹², Roberta Hare'a¹³, Czesława Czapówa¹⁴ czy Kazimierza Pospiszyla¹⁵ wynika, że osoby ją przejawiające nie są ani zdolne, ani skłonne do konstruowania i podtrzymywania trwałych relacji z ludźmi opartych na bliskości, lojalności, współodpowiedzialności czy solidarności. Są za to skrajnie egocentryczne i niezdolne do odraczania gratyfikacji. W powiązaniu ze zwykle silnym typem ośrodkowego układu nerwowego (niską reaktywnością, potrzebą silnych doznań) i zbudowanym na tej biopsychicznej bazie niskim poziomem lęku (objawianym zuchwałością) tworzy to regulacyjne tło trudności z powściągnięciem różnych form „dogadzania sobie” – zwykle kosztem innych ludzi. Kategorią teoretyczną możliwą do zastosowania jako podstawa opisu takich ukierunkowań osobowości w nieklinicznym wymiarze jest *ciemna tetrada osobowości*, zamiennie nazywana też *mroczną tetradą*¹⁶. Jest ona rozszerzeniem wcześniej wprowadzonego pojęcia *ciemnej triady osobowości*, które zawierało: *narcyzm*, *makiawelizm* i *psychopatię*¹⁷. Do tych składników dodano kolejny – *sadyzm*, aby w nieco większym stopniu uwydatnić destruktywny aspekt omawianego syndromu. Badania dokumentują związek wysokiego nasilenia cech triady lub tetrady z przestępczością młodzieży i antysocjalnością¹⁸. Jednak nie każda osoba z wysokimi wskaźnikami tychże musi przejawiać niedostosowanie. Może być jednak trudna dla otoczenia oraz stanowić sama dla siebie źródło problemów. Każda z omawianych cech *ciemnej*

¹¹ R.J.R. Blair, *The neurobiology of psychopathic traits in youths*, „Nature Reviews Neuroscience” 2013, 14(11); D.P. Farrington, *The importance of child and adolescent psychopathy*, „Journal of Abnormal Child Psychology”, 2005, nr 33/4; R.T. Salekin, P.J. Frick, *Psychopathy in children and adolescents: The need for a developmental perspective*, „Journal of Abnormal Child Psychology”, 2005, nr 33.

¹² H. Cleckley, *The mask of sanity (5th ed.)*, Mosby, St. Louis 1976.

¹³ R.D. Hare, *Manual for the Hare psychopathy checklist-revised (2nd ed.)*, Multi-Health Systems, Toronto 2003.

¹⁴ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące*, op. cit.

¹⁵ K. Pospiszyl, *Psychopatia*, Warszawa 2012.

¹⁶ D.L., Paulhus, E.E. Buckels, P.D. Trapnell, D.N. Jones, *Screening for dark personalities: The Short Dark Tetrad (SD4)*, „European Journal of Psychological Assessment”, 2021 nr 37(3).

¹⁷ D.L. Paulhus, K.M. Williams, *The dark triad of personality: narcissism, machiavellianism, and psychopathy*, „Journal of Research in Personality”, 2002, nr 36(6); I. Pilch, *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisanja osobowości eksploatatora*, „Chowanna”, 2014, nr 2.

¹⁸ H. Chabrol, N. Van Leeuwen, R. Rodgers, N. Séjourné, *Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency*, „Personality and Individual Differences”. 2009;47(7). K. Lau, M. Marsee, *Exploring narcissism, psychopathy, and machiavellianism in youth: examination of associations with antisocial behavior and aggression*, „Journal of Child & Family Studies”, 2013, nr 22(3).

tetrady może się do tego przyczyniać w nieco inny sposób. Cechy te izolowane i występujące w niewielkim nasileniu nie stanowią problemu, lecz współwystępujące w wysokim nasileniu mogą mieć znaczenie kliniczne. Korelacje między komponentami tetrady mogą sugerować istnienie ich wspólnego – antyspołecznego – rdzenia osobowości (*dark core*)¹⁹.

Narcyzm – oznacza silną koncentrację na sobie i własnym wizerunku, połączoną zwykle z nastawieniem roszczeniowym i silną tendencją do wywyższania się i – z tej pozycji – pragnieniem wywierania wpływu na innych. W popularnym kwestionariuszu narcyzmu (*Narcissistic Personality Inventory, NPI*) narcyzm łączy zestaw powiązanych wzajemnie cech – dążenie do władzy, eksponowanie siebie, wywyższanie się, próżność, wyzyskiwanie innych, roszczeniowość i samowystarczalność²⁰. Konstruktor ten nie jest całkiem jednorodny. W jego treści można wyróżnić składniki nieadaptacyjne (roszczeniowość, eksponowanie siebie, eksploatawanie innych), jak i składniki adaptacyjne (kompetencje przywódcze, wiara w siebie, samodzielność).

Makiawelizm oznacza umiejętność chłodnego manipulowania ludźmi, połączoną z negatywnym postrzeganiem ich natury i skłonności, oraz nieufną i cyniczną postawą w kontaktach społecznych²¹. W popularne narzędzie do pomiaru makiawelizmu skala *MACH-IV* istotę omawianej właściwości tworzy zespół przekonań ludzi na temat: (1) sposobów osiągania sukcesu, (2) natury ludzkiej oraz (3) znaczenia moralności²². Behawioralnie przejawia się on oszustwem, manipulacją i stosowaniem podstępu, pochlebstwa lub cynizmu w celu wypromowania własnych interesów²³. Osoby makiaweliczne są postrzegane jako bardziej inteligentne i atrakcyjne na tle innych, podczas gdy poziom makiawelizmu nie koreluje z inteligencją. Makiaweliści zatem skutecznie opanowują sztukę

¹⁹ B.E. Hilbig, I. Thielmann, S.A. Klein, M. Moshagen, I. Zettler, *The dark core of personality and socially aversive psychopathology*, „Journal of Personality”, 2021, nr 89(2).

²⁰ R. Raskin, C.S. Hall, *A Narcissistic Personality Inventory*, „Psychological Reports” 1979, nr 45; R. Raskin, H. Terry, *A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 1988, nr 54(5).

²¹ J.F. Rauthmann, T. Will, *Proposing a multidimensional Machiavellianism conceptualization*, „Social Behavior and Personality: an international journal” 2011, 39(3); R. Christie, F.L. Geis, *Studies in Machiavellianism*, New York 1970; R. Christie, S. Lehman, *The structure of Machiavellian orientations*, [w:] R. Christie, F. Geis (red.) *Studies in Machiavellianism*, New York 1970.

²² Zob. K. Pospiszyl, *Psychopatia*, op. cit.; S. Jakobowitz, V. Egan, *The dark triad and normal personality traits*, „Personality and Individual Differences”, 2006, nr 40(2).

²³ S. Jakobowitz, V. Egan, *The dark triad and normal personality traits*, „Personality and Individual Differences”, 2006, nr 40(2).

wywierania dobrego wrażenia i stwarzania pozorów²⁴. W już trochę zapomnianym systemie diagnostycznym *I-level*, klasyfikującym młodzież niedostosowaną pod względem dojrzałości interpersonalnej, występuje kategoria *manipulator-pragmatyk*²⁵, która odpowiada pojęciu makiawelizmu. Jest to jednostka chłodna emocjonalnie, dysponująca sytuacyjnym refleksem, łatwo komunikująca się z innymi, lecz zarazem interesowna, egocentryczna, nielojalna i nietrzymająca się wiernie uzgodnień i zasad, postrzegająca relacje w kategoriach gry, a nie trwałej więzi czy zobowiązania. Słowem – można się z nią (doraźnie) porozumieć, lecz trudno na nią liczyć. Co do „chłodu” jako istoty makiawelizmu istnieją kontrowersje. Makiawelizm okazuje się bowiem cechą niejednorodną. Można wydzielić jego dwie formy „zimną” (bezduszną i proaktywną), i „gorącą” (impulsywną, reaktywną), co nawiązuje – odpowiednio – do konstruktów wtórnej i pierwotnej psychopatii²⁶. Blair podaje, że te dwa komponenty: (1) chłodna nie-emocjonalność (wyrażająca się brakiem poczucia winy i empatii) oraz (2) impulsywna antisocjalność mają różne podłoże neurobiologiczne. Pierwsza z tych cech wynika z dysfunkcji ciała migdałowatego i brzuszno-przyśrodkowej kory przedczołowej, i dotyczy przede wszystkim zmniejszonej reaktywności na sygnały strachu, smutku, bólu i szczęścia od innych. Druga właściwość ma bardziej złożony system regulacji w mózgu, rozlokowany w większej liczbie struktur, którego dysfunkcje objawiają w sferze uczenia się na podstawie doświadczeń, kontroli nad zachowaniem i emocjami oraz podejmowania decyzji. Dysfunkcje te powodują, że jednostka powiela własne błędy, nie reaguje na sygnały kłopotów, nie ma zdolności wytrwałej pracy, ale łatwo daje się ować widzi natychmiastowej satysfakcji. Poza tym w ograniczony sposób kontroluje agresywne impulsy i nie rozumie związku swojego postępowania z reakcjami innych ludzi²⁷. Jeśli formy makiawelizmu mają odpowiedniki w formach psychopatii, to zacierą się różnica między tymi cechami te trady. Można wyeliminować ten problem, przyjmując, że makiawelizm

²⁴ P.D. Cherulnik, J.H. Way, S. Ames, D.B. Hutto, *Impressions of high and low Machiavellian men*, „Journal of Personality”, 1980 nr 49, 388–400.

²⁵ M.O. Warren, *Applications of interpersonal-maturity theory of offender populations*, [w:] W.S. Laufer, J.M. Day, *Personality theory, moral development and criminal behavior*, Lexington 1983; C.F. Jessnes, *Sequential I-level manual*, Sacramento 1974.

²⁶ S.E. Draheim, *Makiaweliczna osobowość niepełnoletniego świadka*, Poznań 2004; P.J. Frick, B.S. O'Brien, J.M. Wootton, K. McBurnett, *Psychopathy and conduct problems in children*. „Journal of Abnormal Psychology”, 1994, nr 103(4).

²⁷ R.J.R. Blair, *The neurobiology of psychopathic traits in youths*, „Nature Reviews Neuroscience” 2013, 14(11).

oznacza skłonność do bezdusznego manipulowania innymi, a pojęcie psychopatii określa raczej impulsywność i brak powściągu.

Psychopatia w ciemnej tetradzie jest więc utrwalonym deficytem kontroli wewnętrznej, który ujawnia się w silnie stymulujących sytuacjach pokusy lub udaremnienia (co oznacza impulsywność, trudności z odraczeniem gratyfikacji, niską tolerancję frustracji), zwykle połączonym ze zwiększonym zapotrzebowaniem na silne wrażenia²⁸ oraz obniżonym poziomem empatii i lęku. Tak wąsko rozumiana psychopatia odpowiada głównie pojęciu *rozhamowania* w „teorii triarchicznej tego zaburzenia”²⁹. Wydaje się, że konstrukt ten można powiązać z ogólną predyspozycją do dewiacji – w postaci *deficytu samokontroli* – z teorii Michaela Gottferdsona i Trávisa Hirschi’ego³⁰, jak również z czynnikiem osobowości nazwanym przez Hansa Eysencka *psychotyzmem*³¹, a przez Marviną Zuckermana *impulsywnym niezsocjalizowanym poszukiwaniem doznań*³². Czynniki te kilka składników bazowych: impulsywność, głód wrażeń, brak uspołecznienia i odpowiedzialności, dążenie do autonomii (unikanie zależności) oraz agresywność, i jest to cecha mocno uwarunkowana biologicznie – ponad połowę jej wariacji wyjaśniają czynniki genetyczne³³.

Sadyzm oznacza skłonność do celowego ranienia, prześladowania lub stawiania innych ludzi w trudnym położeniu, a głównym celem jest czerpanie z tego przyjemności³⁴. Osoba z tą cechą jest w gruncie rzeczy „entuzjastą czynienia zła”³⁵. Pojęcie to wydaje się bliskie *agresji spontanicznej* opisanej przez Janusza Reykowskiego i Grażynę Kochańską³⁶.

²⁸ J.R.J. Blair, *The neurobiology of psychopathic traits in youths*, op. cit.; K. Pospiszyl, *Psychopatia*, Warszawa 2012.

²⁹ C.J. Patrick, D.C. Fowles, R.F. Krueger, *Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness*, „Development and Psychopathology”, 2009, nr 21(3).

³⁰ M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *A general theory of crime*, Stanford 1990.

³¹ Czynniki te zawiera kilka powiązanych charakterystyk osobowościowych (agresywny, chłodny emocjonalnie, egocentryczny, bezduszny, impulsywny, antysocjalny, nieempatyczny, kreatywny i pragmatyczny). Zob. H.J. Eysenck, G.H. Gudjonsson, *The causes and cures of criminality*, New York 1989; H.J. Eysenck, *The definition and measurement of psychoticism*, „Personality and Individual Differences” 1992, nr 13(7).

³² M. Zuckerman, D.M. Kuhlman, C. Camac, *What lies beyond E and N? Factor analysis of scales believed to measure basic dimensions of personality*, „Journal of Personality, Sociology and Psychology”, 1988, nr 54(1); M. Zuckerman, *Personality in the third dimension: A psychobiological approach*, „Personality and Individual Differences”, 1989, nr 10(4).

³³ Ibidem.

³⁴ E.E. Buckels, D.N. Jones, D.L. Paulhus, *Behavioral confirmation of everyday sadism*, „Psychological Science”, 2013, nr 24(11).

³⁵ C.M. Kowalski, R. Di Pierro, R.A. Plouffe, R. Rogoza, D.H. Saklofske, *Enthusiastic Acts of Evil: The Assessment of Sadistic Personality in Polish and Italian Populations*, „Journal of Personality Assessment” 2019, nr 102(6).

³⁶ J. Reykowski, G. Kochańska, *Szkice z teorii osobowości*, Warszawa 1980.

Udokumentowano związek sadyzmu z wysoką podatnością na znudzenie³⁷. Cecha ta wydaje się najbardziej „patologicznym” składnikiem ciemnej tetrady, gdyż oznacza wewnętrzną potrzebę krzywdzenia innych i utrwalone schematy postępowania, które tę potrzebę pozwalają realizować, oraz brak mechanizmów hamujących przemoc. Na ten ostatni aspekt zwraca uwagę Blair, twierdząc, że agresja jako cecha antysocjalności może wynikać z niewystarczającego ukształtowania w ontogenezie układu neuronalnego nazwanego przez autora „mechanizmem hamowania przemy” (VIM). Deficyt ten objawia się niewrażliwością na sygnały cierpienia wysyłane przez innych i niezdolnością współprzeżywania z nimi. Wydaje się, że ta obojętność pozwala się cieszyć z cierpienia innych, bez poczucia moralnej nieadekwatności takich przeżyć. Czerpanie przyjemności z krzywdzenia i wykorzystywania innych ma dewastujące konsekwencje interpersonalne i społeczne. Odpowiedź społeczna na dewiację skazuje człowieka na życie poza bliskimi i stabilnymi relacjami, a samowzmacniająca się działość agresji blokuje uczenie się konstruktywnych zachowań w kontakcie z otoczeniem. W dawnej klasyfikacji (*DSM-III-R*) sadyzm był uwzględniony jako zespół kliniczny, gdyż okrucieństwo uznano za właściwość niektórych przestępstw (zwłaszcza seksualnych). W kolejnych wersjach systemu już nie był klasyfikowany. Obecnie funkcjonuje w znaczeniu cechy osobowości, w tym jako komponent *ciemnej tetrady*. Badania wykonane w nieklinicznych próbach dokumentują relatywnie silny związek sadyzmu z pozostałymi cechami tetrady³⁸. Udokumentowane są również jego relacje z różnymi dysfunkcjami osobowości w grupach klinicznych i nieklinicznych³⁹.

Badając ciemną tetrade, można poszczególne cechy uwzględniać jako powiązane, lecz w istocie odrębne czynniki⁴⁰. Można jednak również cechy te zagregować w jeden wymiar (na podstawie względnie silnych interkorelacji) tworzący wspólny rdzeń – *dark core of personality, dark*

³⁷ S. Pfattheicher, L.B. Lazarević, E.C. Westgate, S. Schindler, *On the relation of boredom and sadistic aggression*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2021, nr 121(3).

³⁸ C.M. Kowalski, R. Di Pierro, R.A. Plouffe, R. Rogoza, D.H. Saklofske, *Enthusiastic Acts of Evil ...*, op. cit.

³⁹ J. Lobbestael, G. Slaoui, M. Gollwitzer, *Sadism and personality disorders*, „Current Psychiatry Reports” 2023, nr 25.

⁴⁰ L.K. Johnson, R.A. Plouffe, D.H. Saklofske, *Subclinical sadism and the dark triad: Should there be a dark tetrad?* „Journal of Individual Differences”, 2019 nr 40(3).

*factor, factor D*⁴¹. W niniejszym opracowaniu tetrada została w taki właśnie sposób zredukowana. W literaturze można znaleźć również pojęcie *jasnej triady*, która ma być przeciwieństwem triady *ciemnej*⁴², chociaż nie dosłownym, gdyż pojęcie to odnosić należy do pewnej filozofii życiowej, na którą składają się *kantyzm* (człowiek celem samym w sobie, a nie środkiem do celu), *humanizm* (docenianie godności i wartości każdej osoby) oraz *wiara w człowieka* (wiara w fundamentalną dobroć ludzi). Powyższe trzy cechy dodatkowo skorelowane wzajemnie i ujemnie skorelowane z cechami ciemnej triady⁴³. Treściowo wydają się przede wszystkim przeciwieństwem cech makiawelizmu.

Kapitał kulturowy

Pojęcie *kapitału kulturowego* wywodzi się zwykle z koncepcji kapitałów Pierre'a Bourdieu⁴⁴. Zawiera ono szeroki zasób kompetencji, przede wszystkim językowej⁴⁵, choć również nabytej wiedzy, nawyków, postaw i manier oraz form systematycznego uczestnictwa w kulturze (przede wszystkim w tzw. kulturze „wysokiej”). Zestaw pomaga ten młodzieży z klas uprzywilejowanych radzić sobie z wymogami systemu edukacyjnego. Zdaniem Bourdieu – w tworzeniu kapitału kulturowego jednak to nie edukacja szkolna ma kluczowe znaczenie, lecz raczej systematyczne obcowanie dziecka z kulturą w środowisku rodzinnym, które umożliwia opanowanie umiejętności posługiwania się kodem kulturowym właściwym klasie uprzywilejowanej⁴⁶. Z teorii Basila Bernsteina wynika, że należy w tym kontekście myśleć o kodzie językowym. W praktyce właściwej klasie uprzywilejowanej opanowywana jest umiejętność

⁴¹ M. Moshagen, B.E. Hilbig, I. Zettler, *The dark core of personality*, „Psychological Review”, 2018, nr 125(5); M. Moshagen, I. Zettler, B.E. Hilbig, *Measuring the dark core of personality*, „Psychological Assessment” 2020, nr 32(2); S. Jokobowitz, V. Egan, *The dark triad and normal personality traits*, „Personality and Individual Differences” 2006, nr 40.

⁴² S.B. Kaufman, D.B. Yaden, E. Hyde, E. Tsukayama, *The light vs. dark triad of personality: Contrasting two very different profiles of human nature*, „Frontiers in psychology”, 2019, nr 10.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ P. Bourdieu, *The forms of capital*, op. cit.; P. Bourdieu, J.C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa 2006; T. Zarycki, *Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre'a Bourdieu*, „Psychologia Społeczna” 2009, nr 4(1–2).

⁴⁵ P. Bourdieu, *Language and symbolic power*, Cambridge 1991; por. B. Bernstein, *Class, codes and control*, tom 1, *Theoretical Studies towards a Sociology of Language*, Routledge, New York 1971/2003.

⁴⁶ P. Bourdieu, *Language and symbolic power*, Cambridge 1991; T. Zarycki, *Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre'a Bourdieu*, „Psychologia Społeczna” 2009, nr 4(1–2).

posługiwania się tzw. *kodem rozwiniętym*, zdecydowanie różnym typowego w klasie niższej *kodu ograniczonego*⁴⁷. Kod ograniczony stanowi barierę dla społecznej mobilności realizowanej zwykle poprzez sukces w polu edukacyjnym. Kod *ograniczony* nie tylko naznacza przedstawicieli niższej klasy, lecz jako zestaw nawyków komunikacyjnych stanowi istotną przeszkodę w przyswajaniu kodu rozwiniętego. Kapitał kulturowy oznacza zatem nabywane w procesie uczenia się właściwości umysłu, funkcjonalne w kontekście rywalizacji o status w różnych polach społecznej aktywności (zwłaszcza w obszarze edukacji i kariery społeczno-zawodowej), a wykluczające z konkurencji osoby słabiej wyposażone w jego zasoby, co stanowi czynnik reprodukcji przynależności klasowej. Bardziej optymistyczna jest koncepcja kapitałów Jamesa Colemana⁴⁸, która w *kapitale ludzkim* (w uproszczeniu można go rozumieć jako odpowiednik kapitału kulturowego) i kapitale społecznym dostrzega czynniki mobilności – awansu społecznego. Tę funkcję – awans zamiast reprodukcji, jak to miało miejsce u Bourdieu – przywołany autor przyjął jako perspektywę własnych rozważań. Odnosząc się do teorii wymiany i teorii racjonalnego wyboru, przypisał on ludziom większą, niż uczynił to Bourdieu, zdolność podmiotową w zakresie formowania własnego statusu. Pojęcie podmiotowości rozumianej jako sprawstwo w kształtowaniu własnej biografii jest ważne w tej pracy, co znajduje wyraz we włączeniu do analiz konstrukt *kapitału psychologicznego*.

Kapitał psychologiczny

Pojęcie to ma źródła w psychologii pozytywnej⁴⁹ oraz jasne konotacje z zasobowymi koncepcjami psychologicznymi⁵⁰. Zostało wprowadzone w obieg przez Freda Luthansa i współpracowników⁵¹. Konstrukten integruje w całość cztery uznane w psychologii kategorie teoretyczne. Są nimi: (1) *skuteczność własna (self-efficacy)* w znaczeniu osobistej

⁴⁷ B. Bernstein, *Class, codes and control*, Volume I. *Class, codes and control. Theoretical studies towards a sociology of language*, Routledge, London 2003.

⁴⁸ J.S. Coleman, *Social capital in the creation of human capital*. „American Journal of Sociology” 1988, nr 94.

⁴⁹ M.E.P. Seligman, M. Csikszentmihalyi, *Positive psychology*. „American Psychologist” 2000, nr 55.

⁵⁰ S.E. Hobfoll, *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, Gdańsk 2006.

⁵¹ F. Luthans, K. Luthans, B. Luthans, *Positive psychological capital: Beyond human and social capital*, „Business Horizons”, 2004, nr 47; F. Luthans, C.M. Youssef-Morgan, *Psychological capital: an evidence-based positive approach*, „Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior” 2017, nr 4.

kontroli sprawczej nad biegiem zdarzeń – kategoria zapożyczona od Bandury⁵², (2) *optyzmizm* (*optimism*) – w znaczeniu dyspozycji do oczekiwania korzystnego biegu zdarzeń w przyszłości – wzięty od Carvera i Scheiera⁵³, (3) *nadzieja* (*hope*) za Snyderem rozumiana jako wytrwałość w działaniu, podtrzymywana oczekiwaniem sukcesu⁵⁴ oraz (4) *odporność* (*resilience*) rozumiana za Wagnild jako zdolność radzenia sobie z presjami i odbudowywania zasobów po doznaniu przeciwności losu⁵⁵. Kapitał psychologiczny (agregat czterech właściwości) ujawnia związki z pozytywnym funkcjonowaniem zawodowym, rozwojem kariery i zadowoleniem z życia. Ma też treściowe konotacje z pojęciami inteligencji emocjonalnej, kreatywności, *flow* i mądrości⁵⁶. Można go rozumieć jako czynnik określający podmiotową zdolność efektywnego pozyskiwania, generowania i wykorzystywania wszelkich zasobów adaptacji. Podmiotowość jest zdolnością świadomego regulowania systemu zasobów w sposób uwzględniający – a w istocie równoważący – w toku działania różne jego perspektywy, co – generalnie – pozwala unikać strat zasobowych a tworzyć zasobowe zyski. W teorii mądrości Roberta Sternberga (*balance theory of wisdom*) równoważenie perspektyw przejawia się podejmowaniem aktywności, w których cele i wartości jednostki są realizowane w harmonii z dobrem społecznym (wartościami pozaosobistymi), z uwzględnieniem doraźnej i przyszłościowej perspektywy oraz różnych form przystosowania – dostosowywania siebie do otoczenia, prób przekształcenia otoczenia lub wymiany otoczenia na inne⁵⁷. Konstrukc kapitału psychologicznego był dotąd najczęściej używany w kontekście organizacyjnym lub zawodowym. Jednak współtworzące go kategorie są uniwersalne, więc pojęcie może „wziąć pod parasol” wiele innych kategorii zasobowych. Kapitał psychologiczny może być rozumiany jako uniwersalny *meta-zasób*, który zwiększa skuteczność jednostki w pozyskiwaniu zasobów

⁵² A. Bandura, *Self-efficacy: The exercise of control*, Freeman, New York 1997; A. Bandura, *Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change*, „Psychological Review” 1977, nr 84.

⁵³ C.S. Carver, M. Scheier, *Dispositional optimism*, „Trends in cognitive sciences” 2014, nr 18(6).

⁵⁴ *Nadzieja* rozumiana jako siła motywacyjna budowana jest przez trzy składniki – cele (*goals*), poczucie sprawczości (*agency*) oraz dostrzeganie możliwych ścieżek prowadzących do osiągnięcia celu (*paths*). Zob. C.R. Snyder, *The psychology of hope: You can get there from here*, Free Press, New York 1994; C.R. Snyder, *Hope theory: Rainbows in the mind*, „Psychological Inquiry” 2002, nr 13.

⁵⁵ G.M. Wagnild, H.M. Young, *Resilience scale*, „Journal of Nursing Measurement” 1987; J. Surzykiewicz, K. Konaszewski, G. Wagnild, *Polish version of the resilience scale (RS-14): A validity and reliability study in three samples*, „Frontiers in psychology” 2019, 9, 2762.

⁵⁶ F. Luthans, C.M. Youssef i B.J. Avolio, *Psychological capital: developing the human competitive edge*, Oxford 2007.

⁵⁷ R.J. Sternberg, *A balance theory of wisdom*, „Review of General Psychology”, 1998, nr 2.

i gospodarowaniu nimi, i konserwowaniu ich jako systemu. W tej funkcji mieści się wytwarzanie i regulowanie relacji z ludźmi – zapewnienie sobie ich przychylności i dostępu do zasobów w ich dyspozycji. Słowem – kapitał psychologiczny może być źródłem kapitału społecznego.

Optymalny klimat relacji wychowawczej w rodzinie pochodzenia

Konstrukt ten zawiera zjawiska pod różnymi nazwami omawiane w literaturze przedmiotu. Wspólnym mianownikiem dla tych ujęć jest podobne rozumienie optimum w relacjach rodzice-dziecko w realiach rodziny jako systemu. Tworząc ten konstrukt, uwzględniono najpierw kilka koncepcji omawiających styl wychowania/rodzicielstwa – *autorytatywny / zaangażowany*⁵⁸. Mankamentem tych koncepcji jest koncentracja na diadycznej relacji dziecko-rodzic. Tymczasem znaczenie dla socjalizacji i rozwoju dziecka mają czynniki rodzinne wykraczające poza ten aspekt relacji. Na dziecko i rodzica oraz relację między nimi wpływają inne osoby z rodziny (drugi rodzic, rodzeństwo itd.) oraz funkcjonowanie całej rodziny jako systemu⁵⁹. Jednym z użytecznych konstruktów do analizowania wątku systemowego jest *resilience rodziny*, czyli zdolność adaptacyjna systemu rodzinnego⁶⁰, zwłaszcza w obliczu kryzysów i czynników dezintegrujących – zakłócających rodzinną homeostazę. Tworząc miarę klimatu relacji wychowawczej, wzięto zatem pod uwagę (1) styl wychowawczy w rodzinie (autorytatywne, zaangażowane i uważne rodzicielstwo, strukturalizowanie aktywności w miejsce kontroli, budowanie stabilnej bliskości) oraz (2) zdolność adaptacyjną systemu rodzinnego (organizację życia rodzinnego, elastyczność w pełnieniu ról i efektywną komunikację

⁵⁸ D. Baumrind, *Authoritative parenting revisited: History and current status*, [w:], R.E. Larzelere, A. Sheffield, A.W. Harrist (red.), *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development*, Washington 2013; N. Darling, L. Steinberg, *Parenting style as context: An integrative model*, „Psychological Bulletin”, 1993, nr 113(3); C.C. Lewis, *The effects of parental firm control: A reinterpretation of the findings*, „Psychological Bulletin” 1981, nr 90. T. Gordon, *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1993. J. Parent, L.G. McKee, M. Anton, M. Gonzalez, D.J. Jones, R. Forehand, *Mindfulness in parenting and coparenting*, „Mindfulness” 2016, nr 7(2).

⁵⁹ R. Praszkiel, *W głąb szczerości*, Warszawa 1988.

⁶⁰ J.M. Patterson, *Understanding family resilience*, „Journal of Clinical Psychology” 2002, nr 58; K. Black, M. Lobo, *A conceptual review of family resilience factors*, „Journal of Family Nursing” 2008, nr 14(1); C.S. Henry, A. Sheffield Morris, A.W. Harrist, *Family resilience: Moving into the third wave*, „Family Relations” 2015, nr 64(1).

w rodzinie jako wyznaczniki resiliencji rodziny). Analizy dowiodły, że te wymiary są mocno skorelowane i nie można z nich wyekstrahować tych dwóch czynników, wyłania się z nich jeden czynnik ogólny.

W prezentowanym programie badawczym czynnik ten nazwano *pozytywnym (optymalnym) klimatem relacji wychowawczej w rodzinie*, lokując go w roli czynnika pozytywnie równoważącego niekorzystne oddziaływania ciemnej tetrady osobowości na kształtowanie się niematerialnych kapitałów jednostki.

Zadania badawcze

Można wyodrębnić listę zmiennych wyznaczającą obszar poszukiwań w niniejszym opracowaniu. Składają się nań: trzy wyznaczniki kapitału społecznego: (1) dostęp do zasobów sieci społecznej, (2) zaufanie do ludzi/wiara w człowieka i (3) zaangażowanie w aktywność prospołeczną) oraz bezpośrednie lub pośrednie ich uwarunkowania, czyli (4) kapitał psychologiczny, (5) kapitał kulturowy, (6) ciemna tetrada osobowości (miara zagregowana), a także (7) pozytywny klimat relacji wychowawczej w rodzinie pochodzenia. Celem analiz jest sprawdzenie relacji między wymienionymi wyżej zmiennymi. Hipotetyczne relacje między zmiennymi dla zwięzłości zostaną podane w postaci pięciu ogólnych założeń.

Założenie 1. Oczekiwano pozytywnych korelacji między poszczególnymi trzema wymiarami kapitału społecznego.

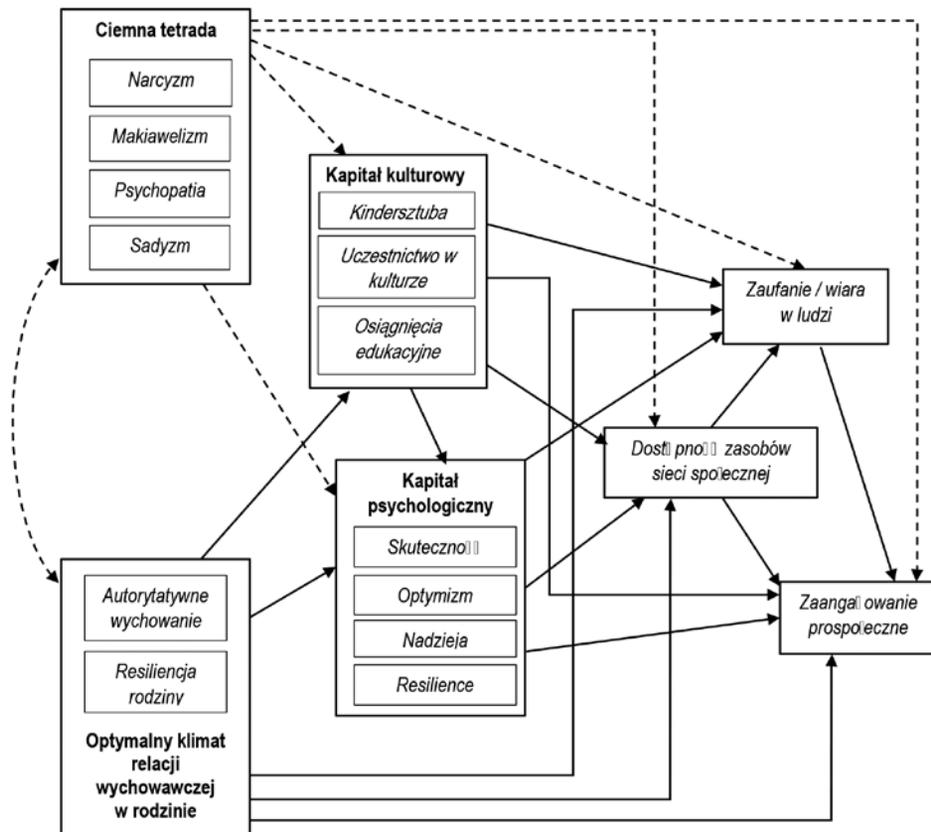
Założenie 2. Oczekiwano pozytywnych korelacji między nasileniem składników kapitału społecznego, poziomem kapitału psychologicznego i poziomem kapitału kulturowego.

Założenie 3. Oczekiwano negatywnych korelacji między nasileniem ciemnej tetrady osobowości a nasileniem składników kapitału społecznego i kapitału psychologicznego i kapitału kulturowego.

Założenie 4. Oczekiwano pozytywnych korelacji optymalnego klimatu relacji wychowawczej rodziny pochodzenia z nasileniem wszystkich zmiennych kapitałowych (tzn. trzech składników kapitału społecznego oraz kapitału psychologicznego i kapitału kulturowego).

Założenie 5. Oczekiwano negatywnej korelacji optymalnego klimatu relacji wychowawczej w rodzinie pochodzenia z nasileniem cech ciemnej triady.

Rysunek 1. Hipotetyczny model powiązań między zmiennymi przeznaczony do sprawdzenia w analizie ścieżek.

Objaśnienia. Strzałki oznaczają założony kierunek relacji przyczynowej między zmiennymi. Linie ciągłe oznaczają relacje dodatnie, linie przerywane – relacje ujemne. Pola tytułowane pogrubioną czcionką oznaczają miary zagregowane (na podstawie interkorelacji wpisanych w te pola zmiennych bazowych).

Szczegółowe hipotezy zostały „wpisane” w diagram (Rysunek 1). Każda oczekiwana relacja między zmiennymi jest prezentowana jako strzałka. Strzałki pokazują założony kierunek relacji przyczynowo-skutkowej, który przyjęto konstruując model powiązań między zmiennymi. Status zmiennych źródłowych (*egzogenicznych*) przypisano ciemnej tetradzie i funkcjonalności wychowawczej rodziny. Kapitały psychologiczny i kulturowy zostały ulokowane jako czynniki pośredniczące między wymienionymi wyżej a trzema składnikami kapitału społecznego. Założono,

że nabywanie kapitał kulturowego pomaga w nabywaniu kapitału psychologicznego. Między składnikami kapitału społecznego ustalono również hipotetyczne kierunki przyczynowości, zakładając, że dostęp do zasobów sieci społecznej implikuje wysoki poziom zaufania do ludzi oraz wysoki poziom zaangażowanie prospołecznego, wysoki poziom zaufania zaś, zależąc od dostępu do zasobów sieci, implikuje wzrost poziomu prospołeczności.

Niezależnie od powyższego sprawdzono moderujące oddziaływania ciemnej tetrady osobowości na pozostałe relacje między zmiennymi w analizowanym modelu. Wysokie nasilenie ciemnej tetrady może buforować w tych pozytywnych relacjach, co oznaczałoby, że relacje te z największą siłą ujawnią się przy niskim poziomie ciemnej tetrady, a w miarę wzrostu jej nasilenia relacje te będą słabnąć.

Pomiar

Pozytywny klimat relacji wychowawczej w rodzinie pochodzenia

Miarą tej zmiennej jest suma z 14 Likertowskich pozycji z 7-punktową skalą. Pozycje przyporządkowane są do dwóch wątków – *autorytatywny/zaangażowany styl wychowania* (przykładowy item: „W mojej rodzinie byłem/am zachęcany/a do wypowiedania własnego zdania w istotnych sprawach.”) oraz *zdolność adaptacyjna systemu rodzinnego* (przykładowy item: „Moja rodzina potrafiła bardzo szybko zorganizować się w odpowiedzi na pojawiające się trudności.”). Każdy wątek reprezentowany jest przez 7 itemów. Narzędzie jest czynnikowo jednorodne w świetle analiz eksploracyjnych i confirmacyjnych, a jego rzetelność wewnętrzna jest bardzo wysoka ($\alpha = 0,95$). Mierzy ono – retrospektywnie – konstruktywny klimat relacji między rodzicami a dzieckiem, sprzyjający zaspokojeniu emocjonalnych potrzeb obu stron relacji i budowaniu między stabilnej więzi z rodziną, czyli zwiększający skuteczność celowych oddziaływań rodzicielskich, oraz stwarzający dziecku możliwości obserwacyjnego uczenia się konstruktywnych sposobów komunikowania się i rozwiązywania problemów.

Ciemna tetrada osobowości

Narzędziem do pomiaru tej cechy była skala *Short Dark Tetrad* (SD4)⁶¹ we własnym tłumaczeniu na język polski. Zawiera ona 28 stwierdzeń diagnostycznych. Na każdy składnik „ciemnej tetrady” (*makiawelizm, narcyzm, psychopatia i sadyzm*) przypada po 7 itemów. Przykładowe pozycje: „Za wszelką cenę należy zdobywać poparcie ważnych osób” (*makiawelizm*). „Mam kilka cech, które czynią mnie wyjątkowym/ą” (*narcyzm*). „Mam skłonność do walki z autorytetami, do opierania się ich poleceniom i zasadom” (*psychopatia*). „Niektórzy ludzie zasługują na swoje cierpienie” (*sadyzm*). Skale narcyzmu i psychopatii są czynnikowo jednorodnie w świetle analiz eksploracyjnych i confirmacyjnych. Jednorodności makiawelizmu nie potwierdziła eksploracyjna analiza czynnikowa, jednorodności sadyzmu nie potwierdziła zaś analiza confirmacyjna. Wykonano też eksploracyjną analizę czynnikową dla pełnego zestawu pozycji w celu sprawdzenia zgodności struktury czynnikowej z założoną zawartością czterech składników. Zamiast oczekiwanej struktury czteroczynnikowej zależnie od metody ekstrakcji czynników ujawniała się struktura 3-czynnikowa (uzyskana metodą osi głównych) albo 5-czynnikowa (uzyskana metodą głównych składowych). W analizie czynnikowej możliwe było wymuszenie rozwiązania 4-czynnikowego, co przyniosło rezultat w znacznej części zbieżny z założoną treścią podskal. Niezależnie od sposobu ekstrakcji wyłonione czynniki były wzajemnie skorelowane, co zawsze prowadziło do wyodrębnienia jednego czynnika wtórnego. Confirmacyjna analiza czynnikowa dla pełnej skali w wariancie jednoczynnikowym, przyniosła niezadowalające wskaźniki dopasowania ($RMSEA = 0,10$; $CFI = 0,81$). Narzędzie wymaga zatem dopracowania w dalszych badaniach. Wskaźniki rzetelności podskal są zadowalające (alfy Cronbacha od 0,72 do 0,84) a dla pełnej skali *SD4* – bardzo dobre (alfa Cronbacha = 0,90). W dalszych analizach wykorzystano sumę ze wszystkich podskal jako wskaźnik ciemnego rdzenia osobowości, czyli antysocjalnego ukierunkowania osobowości w szerokim i transteoretycznym jego rozumieniu. Wynik w pełnej skali *SD4* można interpretować jako wskaźnik subklinicznej psychopatii, rozumianej nie jako zaburzenie, lecz ogólnie jako „trudne” dla otoczenia, egocentryczne ukierunkowanie osobowości lub – w nawiązaniu do klasyfikacji *I-level* – niski poziom

⁶¹ D.L. Paulhus., E.E. Buckels, P.D. Trapnell, D.N. Jones, *Screening for Dark Personalities The Short Dark Tetrad (SD4)*, „European Journal of Psychological Assessment” 2021, 37(3).

dojrzałości społecznej respondenta. Założono, że jest to właściwość utrudniająca nabywanie niematerialnych kapitałów (kulturowego, psychologicznego i społecznego).

Kapitał kulturowy

Do pomiaru tej zmiennej wykorzystano mierniki dwóch bazowych konstruktów – „kindersztuby” (dobre maniery) oraz „uczestnictwa w kulturze wysokiej”. Zestaw ten uzupełniono trzecią miarą – oceną *sukcesu edukacyjnego*. O ile dwa pierwsze czynniki były mierzone jako samoocena aktualnego stanu, o tyle trzeci był oceniany retrospektywnie. Oto przykładowe itemy z analizowanych podskal: „Cenię ludzi refleksyjnych i wyrobionych kulturalnie” (*kindersztuba*); „Bardzo interesuje mnie literatura, teatr lub sztuka” (*uczestnictwo w kulturze wysokiej*); „W szkole miałem/am opinię dobrego ucznia, doskonale radzącego sobie, pojętnego” (*sukces edukacyjny*). Każdy z tych trzech czynników w eksploracyjnej analizie czynnikowej ujawnił się jako cecha jednorodna. Konfirmacyjne analizy czynnikowa wykonane dla każdej z trzech skal osobno ujawniły dobre dopasowanie w przypadku *kindersztuby* ($RMSEA = 0,08$; $CFI = 0,98$) i *sukcesu szkolnego* ($RMSEA = 0,01$; $CFI = 0,99$), a niejasny status *uczestnictwa w kulturze wysokiej* (niezadawalającą wartość $RMSEA = 0,13$). Eksploracyjna analiza czynnikowa wykonana metodą głównych składowych z rotacją *Varimax* dla 12 itemów ujawniła rozwiązanie hierarchiczne z jednym czynnikiem wtórnym. W analizie konfirmacyjnej model zbudowany trzech czynników wzajemnie skorelowanych uzyskał zadowalające indeksy dopasowania. Wskaźniki dopasowania w odniesieniu *zagregowanego wskaźnika kapitału kulturowego*, czyli do zbioru wszystkich itemów skali *CulCap-12*, okazały się zdecydowanie niezadawalające ($RMSEA = 0,13$; $CFI = 0,50$). Zdecydowano o użyciu miary zagregowanej, mimo jej niedoskonałości, gdyż włączenie trzech składników kapitału kulturowego do analiz nadmiernie rozszerzyłoby plan badawczy w stosunku do liczności próby.

Kapitał psychologiczny

Kapitał psychologiczny zmierzono za pomocą narzędzia zaproponowanego przez Dudasovą i współautorów. Skala *PsyCap-12* zawiera mierniki czterech konstruktów bazowych (skuteczność własna, optymizm,

nadzieja i odporność). Każda podskala składa się z trzech itemów⁶². W eksploracyjnych analizach czynnikowych każda podskala wykazała jednorodność. W konfirmacyjnej analizie sprawdzono dopasowanie rozwiązania czteroczynnikowego (czynniki skorelowane) i jednoczynnikowego. Pierwsze okazało się dobrze dopasowane w analizie konfirmacyjnej ($RMSEA = 0,06$; $CFI = 0,97$). Jednak w analizie eksploracyjnej struktura nie pokrywała się z założoną (ujawniła dwa czynniki pierwotne z jednym czynnikiem wtórnym). Analiza głównych składowych z wymuszonym rozwiązaniem jednoczynnikowym wyodrębniła czynnik wyjaśniający 47% wariancji. Wskaźniki dopasowania rozwiązania jednoczynnikowego w analizie konfirmacyjnej były niezadowalające ($RMSEA = 0,13$; $CFI = 0,85$). Rzetelność wewnętrzna pełnej skali *PsyCap-12* jest bardzo wysoka (α Cronbacha = 0,90), wskaźniki rzetelności wewnętrznej obliczone dla podskal narzędzia są zadowalające dla tak krótkich testów (α Cronbacha od 0,64 do 0,85). Mimo niedoskonałości miary zagregowanej posłużono się nią, by nie komplikować planu badawczego ponad możliwości wyznaczone licznoscią próby.

Kapitał społeczny

Skala w schemacie Likertowskim mierzyła trzy konstrukty wydzielone na podstawie analizy literatury przedmiotu: *dostępność do zasobów sieci społecznej*, *zaufanie do ludzi (wiara w ludzi)* i *zaangażowanie prospołeczne*. Pierwszy z wymiarów odpowiada kapitałowi społecznemu w klasycznym sposobie jego pojmowania (nawiązującym do definicji podanej przez Bourdieu). Wymiary *zaangażowania prospołecznego* i *zauwania do ludzi* zostały wprowadzone jako rozszerzenie pojmowanego konstrukt kapitału społecznego o aspekt systemowy (czyli zdolności jednostki do wytwarzania kapitału w znaczeniu pozaosobistym – przyczyniania się do powstawania dobra wspólnotowego). Analizowano osobno strukturę czynnikową każdego z wymienionych konstruktów oraz strukturę pełnego zestawu itemów narzędzia. Analiza eksploracyjna pełnego zestawu ujawniła rozwiązanie 3-czynnikowe (trzy czynniki wyjaśniały 20%, 19% i 13% wariancji, łącznie – 52%). Czynniki wiernie odzwierciedliły odpowiadające im konstrukty bazowe – po 6 itemów adekwatnych tematycznie przypadało każdemu z wyekstrahowanych czynników. Wykonano eksploracyjne

⁶² L. Dudasova, J. Prochazka, M. Vaculik, T. Lorenz, *Correction: Measuring psychological capital: Revision of the Compound Psychological Capital Scale (CPC-12)*, „PLOS ONE” 2024, nr 19(4): e0301794.

Tabela 1. Wskaźniki jednorodności czynnikowej i rzetelności wewnętrznej dla miar zastosowanych analizach.

Miara (liczba itemów)	Wskaźniki jednorodności zastosowanych miar		
	EFA: liczba czynników (% wariacji)	CFA: Indeks RMSEA (CFI Bentlera)	Alfa Cronbacha
Pozytywny klimat relacji wychowania w rodzinie			
Autorytatywne/zaangażowane rodzicielstwo (7)	1 (64%)	0,07 (0,98)	0,90
Resilience systemu rodzinnego (7)	1 (63%)	0,04 (0,99)	0,90
	Korelacja między czynnikami: $r = 0,85$; $p < 0,001$		
Miara zagregowana (14)	1 (59%)	0,06 (0,097)	0,95
Ciemna tetrada (SD4 - autorstwo):			
Makiawelizm (7)	1-wymuszony (39%)	0,02 (0,99)	0,72
Narcyzm (7)	1 (44%)	0,07 (0,95)	0,78
Psychopatia (7)	1 (40%)	0,07 (0,95)	0,75
Sadyzm (7)	1 (51%)	0,14 (0,91)	0,83
	Interkorelacje między podskalami: od 0,36 do 0,67 (średnia 0,50)		
Miara zagregowana (28)	1-wymuszony (28%)		0,90
Kapitał kulturowy (PsyCap-12, własna konstrukcja)			
Kindersztuba (4)	1 (55%)	0,08 (0,98)	0,72
Uczestnictwo w kulturze (4)	1 (59%)	0,13 (0,97)	0,75
Sukces szkolny – retrospektywa (4)	1 (63%)	0,01 (0,99)	0,80
	Interkorelacje między podskalami: 0,32-0,34 (średnia 0,33)		
Miara zagregowana (12)	1-wymuszony (33%)	0,20 (0,54)	0,80
Kapitał psychologiczny (PsyCap-12R, Dudasova i wsp.)			
Skuteczność własna (3)	1 (69%)	Nie obliczano	0,78
Optymizm (3)	1 (77%)	Nie obliczano	0,85
Nadzieja (3)	1 (64%)	Nie obliczano	0,71
Resilience (3)	1 (58%)	Nie obliczano	0,64
	Interkorelacje między podskalami: od 0,53 do 0,73 (średnia 0,61)		
Miara zagregowania (12)	1-wymuszony (47%)	0,13 (0,85)	0,90
Kapitał społeczny (SocCap-18, własna konstrukcja)			
Dostęp do zasobów sieci społecznej (6)	1 (58%)	0,07 (0,98)	0,85
Zaufanie do ludzi/wiara w człowieka (6)	1-wymuszony (39%)	0,13 (0,87)	0,68
Zaangażowanie prospołeczne (6)	1 (55%)	0,04 (0,99)	0,84
	Interkorelacje między czynnikami: 0,38-0,45 (średnia 0,41)		

i konfirmacyjne analizy czynnikowe dla każdego z konstruktów oddzielnie, które potwierdziły jednorodność czynnikową każdego z nich – w analizach eksploracyjnych dla podskal *dostępność zasobów sieci* i *zaangażowanie prospołeczne* ujawniał się tylko jeden czynnik o wartości własnej powyżej 1. W przypadku konstruktu *zaufanie do ludzi* w analizie *metodą głównych*

składowych z rotacją *Varimax* ujawniła się struktura dwóch czynników skorelowanych wzajemnie, z wyłaniającym się czynnikiem wtórnym. Analiza *metodą osi głównych* przyniosła rozwiązanie jednoczynnikowe. Konfirmacyjne analizy czynnikowe przyniosły potwierdzenie rozwiązania 1-czynnikowego dla podskali *dostępność zasobów sieci społecznej* ($RMSEA = 0,07$; $CFI = 0,98$) i *zaangażowanie prospołeczne* ($RMSEA = 0,04$, $CFI = 0,99$) oraz niezadowalające wskaźniki dopasowania w przypadku czynnika *zaufanie do ludzi* ($RMSEA = 0,13$; $CFI = 0,87$). Współczynniki rzetelności wewnętrznej okazały się wysokie dla skal *dostępność zasobów sieci społecznej* ($\alpha = 0,85$) i *zaangażowanie prospołeczne* ($\alpha = 0,84$), a jedynie akceptowalne w przypadku skali *zaufanie do ludzi* ($\alpha = 0,64$).

Osoby badane i procedura testowania zależności

Próba została skompletowana metodą „śnieżnej kuli”. Dwudziestu dwóch studentów pedagogiki rozesłało link do kwestionariusza znajomym osobom dorosłym, z prośbą o wypełnienie i przesłanie go swoim znajomym itd. Po dwóch tygodniach zakończono zbieranie danych. Uzyskano 485 kwestionariuszy wypełnionych kompletnie lub z nielicznymi brakami danych. Braki dotyczyły jedynie danych socjodemograficznych, ponieważ w odniesieniu do pozostałych procedura umożliwiała imputowanie odpowiedzi metodą zastępowania braku informacji średnią (dopuszczono pominięcie maksymalnie jednej odpowiedzi na jedną miarę stosowaną w badaniu).

W badaniu wzięło udział 170 (35%) mężczyzn i 307 (63%) kobiet. Wiek respondentów wynosił średnio 31,2 (rozrzut od 20 do 50 lat, mediana 26). Zdecydowana większość respondentów mieszka w miastach różnej wielkości (66,8%). Mieszkańcy wsi stanowią 33,2% próby. Stan cywilny wolny deklaruje 37,5% respondentów. W związku nieformalnym pozostaje 28,7%, a w związku małżeńskim 28,9% osób badanych. Wykształcenie matki podstawowe lub zawodowe deklarowało 35,1% respondentów, średnie – 35,5%, a wyższe – 26,1%. Wykształcenie podstawowe lub zawodowe ojca deklarowało 47% osób badanych, średnie – 28,1%, wyższe zaś – 18,9.

W przypadku niektórych zmiennych zaobserwowano znaczące odchylenia od krzywej normalnej (skośność i kurtoza wykroczały powyżej 2-krotności błędu dla tych statystyk). Zmienne te nie były transformowane

do postaci lepiej dopasowanej, ponieważ – jak wstępnie sprawdzono – histogramy wykazywały nieznaczne odchylenia od krzywej normalnej. Hipotetyczny model powiązań przyczynowych między zmiennymi poddano weryfikacji przy użyciu analizy ścieżek, sprawdzając dopasowanie modelu do macierzy kowariancji w próbie. Obliczono dwa indeksy dopasowania, *RMSEA* (oczekiwana wartość wynosi $< 0,08$) i *CFI* Bentlera (oczekuje się wartości $> 0,93$)⁶³.

Efekty moderacyjne cech ciemnej tetrady względem relacji pomiędzy innymi zmiennymi w modelu zostały sprawdzone przy użyciu analizy regresji czynnikowej (*factorial regression*), którą można traktować jako odpowiednik dwuczynnikowej analizy wariancji. Ujawnione istotne interakcje zilustrowano wykresami powierzchniowymi (tzw. funkcja użyteczności – *desirability*), które pozwalają ocenić, jak zmieniają się wartości zmiennej objaśnianej w zależności od kombinacji wartości obu predyktorów uwzględnionych w analizie.

Rezultaty badań własnych – weryfikacja modelu

Status zmiennych egzogenicznych (niemających źródeł w modelu) przypisano *ciemnej tetradzie osobowości i klimatowi relacji wychowawczej w rodzinie generacyjnej*, a status zmiennej wynikowej – objaśnianej całym modelem, lecz nieobjaśniającej żadnej ze zmiennych z tego modelu, przypisano *zaangażowaniu prospołecznemu*. Po wyeliminowaniu ze wstępnego „nasyconego” modelu relacji nieistotnych zredukowany model poddano ponownie analizie. Istotne wartości standaryzowanych współczynników ścieżkowych (*beta*) wpisano w rysunek nad strzałkami wskazującymi relacje między zmiennymi. Wartości te pozwalają zorientować się w sile i znaku poszczególnych zależności. Cały model powiązań między zmiennymi wykazał perfekcyjne dopasowanie do danych empirycznych (*RMSEA* = 0,001; *CFI* = 0,99). Przedstawiony na diagramie wariant powiązań przyczynowych między zmiennymi można uznać za prawdopodobny. Interpretacja przyczynowa danych z badania przekrojowego nie ma oczywiście mocy porównywalnej do interpretacji eksperymentu. Nawet bardzo wysokie indeksy dopasowania modelu nie przesądzą o jego

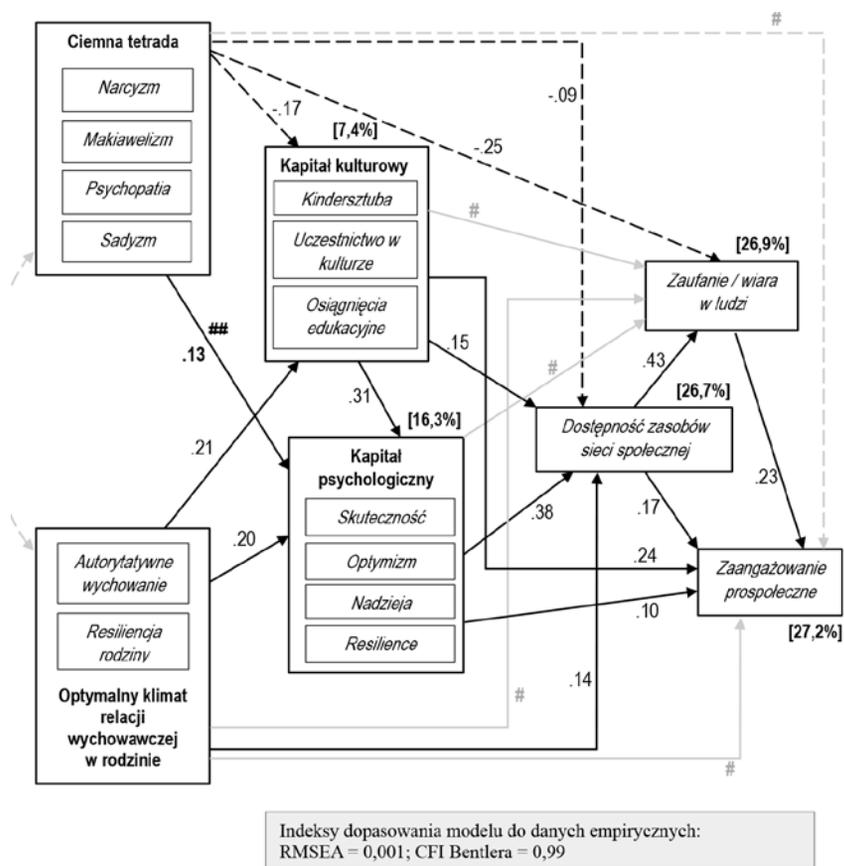
⁶³ Zrezygnowano z rutynowego obliczania wartości współczynnika chi-kwadrat, ponieważ statystyka ta jest obciążona pewnymi wadami, które powodują możliwość odrzucenia modelu de facto słusznego.

prawdziwości, lecz – co ważne – nie dają one podstaw do jego odrzucenia. Model taki jest więc w świetle danych empirycznych możliwy – nabiera po analizie statusu mocniejszej hipotezy dotyczącej przyczynowości.

Analiza ścieżek pozwala uznać ciemną tetradę osobowości i pozytywny klimat relacji wychowawczej w rodzinie pochodzenia za niepowiązane wzajemnie, ale powiązane – bezpośrednio i pośrednio – z niematerialnymi kapitałami jednostki. Na wstępie warto wyłączyć z analiz nieistotne relacje między zmiennymi – powiązania obu zmiennych egzogenicznych (ciemnej triady i klimatu relacji wychowawczej w rodzinie) z zaangażowaniem prospołecznym. Zatem obie te zmienne egzogeniczne, jeśli oddziałują na poziom zaangażowania prospołecznego, to prawdopodobnie mamy do czynienia z oddziaływaniem za pośrednictwem innych zmiennych z testowanego modelu. Nie znaleziono też potwierdzenia bezpośredniej relacji między klimatem relacji wychowawczych w rodzinie, kapitałem kulturowym i kapitałem psychologicznym a poziomem zaufania do ludzi. Stwierdzono, poza tym istotne, lecz niezgodne z hipotezą, powiązanie ciemnej tetrady z kapitałem psychologicznym. Oczekiwano korelacji ujemnej między tymi zmiennymi a ujawniono istotną relację dodatnią ($beta = 0,13$). Ciemna tetradą sprzyja zatem nabywaniu kapitału psychologicznego, lecz tylko w pewnym zakresie, ponieważ zagregowany wskaźnik tetrady wykazał negatywny związek z *kapitałem kulturowym* ($beta = -0,17$), ten zaś pomagał w kształtowaniu *kapitału psychologicznego* ($beta = 0,31$). Oprócz bezpośredniego negatywnego związku *tetrady* z *kapitałem kulturowym* można zauważyć bezpośrednio jej negatywne relacje z *dostępnością zasobów sieci społecznej* ($beta = -0,09$) oraz silniejsze ($beta = -0,25$) z poziomem *zaufania do ludzi*. Obie zmienne egzogeniczne analizowanego modelu – *ciemna tetradą* (negatywnie, $beta = -0,09$) oraz *klimat relacji wychowawczej w rodzinie pochodzenia* (pozytywnie, $beta = 0,14$) – oddziałują bezpośrednio na *dostępność zasobów sieci społecznej*, czyli na podstawowy (w rozumieniu relacyjnym) składnik kapitału społecznego. Zmienna ta znajduje się również w bezpośredniej zależności od *kapitału kulturowego* (relacja pozytywna, $beta = 0,15$) oraz – silniejszej – od *kapitału psychologicznego* (relacja pozytywna, $beta = 0,38$). *Dostępność zasobów sieci społecznej* w sposób bezpośredni (relacja pozytywna, $beta = 0,17$) i pośredni oddziałuje na poziom *zaangażowania prospołecznego* jednostki. Pośrednie oddziaływanie w tej relacji polega na tym, że *dostępność zasobów sieci społecznej* wzmacnia *zaufanie do ludzi* ($beta = 0,43$), a ono sprzyja *zaangażowaniu prospołecznemu* jednostki

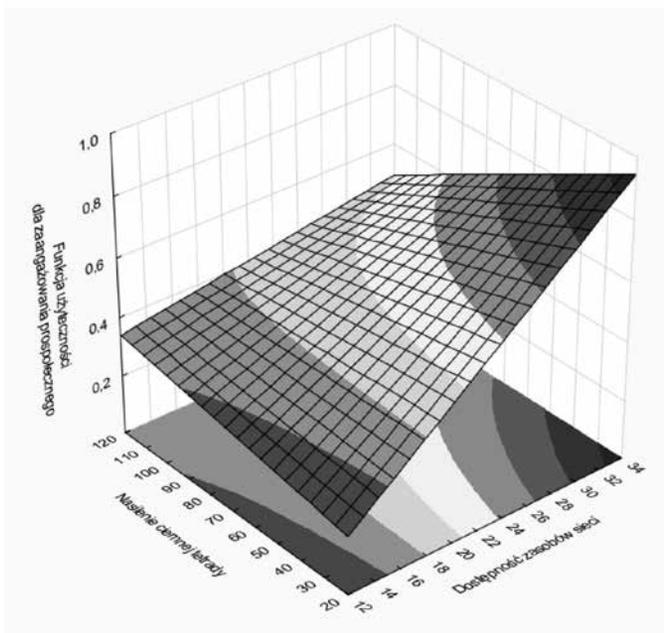
($\beta = 0,23$). Na zaangażowanie prospołeczne bezpośrednio oddziałują pozytywnie dwie zmienne – *kapitał kulturowy* ($\beta = 0,24$) oraz *kapitał psychologiczny* ($\beta = 0,10$).

Rysunek 2. Rezultaty analizy ścieżek – relacje między zmiennymi testowanego modelu stwierdzone empirycznie.

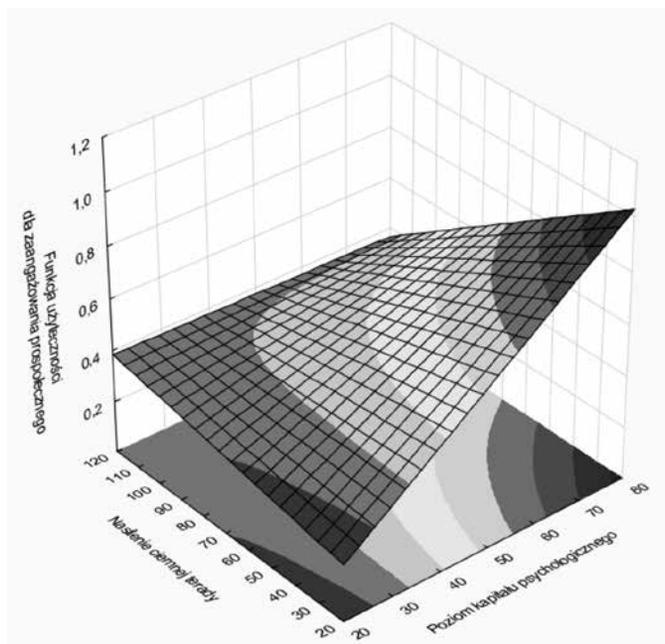
Objaśnienia. Strzałki określają hipotetyczny przebieg relacji przyczynowej. Linie ciągłe oznaczają założone w modelu relacje o znaku dodatnim. Linie przerywane oznaczają założone w modelu relacje o znaku ujemnym. Linie czarne oznaczają relacje potwierdzone. Istotne standaryzowane współczynniki regresji są wpisane obok linii. Linie szare oznaczają relacje niepotwierdzone statystycznie – nieistotne współczynniki regresji zastąpiono pojedynczym krzyżykiem #. Podwójnym krzyżykiem ## oznaczono relacje istotne o znaku przeciwnym w stosunku do założeń przyjętym w modelu. W nawiasach kwadratowych wpisano procent wariancji danej zmiennej wyjaśnionej innymi zmiennymi z modelu.

Uzupełnieniem powyższych ustaleń mogą być wyniki testowania moderacyjnego działania ciemnej tetrydy osobowości na relacje pomiędzy pozostałymi zmiennymi w modelu ujawnionymi w analizie ścieżek. Przeprowadzono ją za pomocą analizy regresji czynnikowej. W analizie tej zmienną zależną była zmienna kapitałowa (jedna z pięciu zawartych w modelu). Zawsze jedną zmienną niezależną była *ciemna tetrada osobowości*. Drugą zmienną niezależną mogła być dowolna inna zmienna z modelu. Przetestowano wszystkie możliwe relacje w omawianym układzie. W jedenastu odrębnych analizach skoncentrowano się na sprawdzeniu istotności tzw. efektów interakcyjnych. Można ją opisać współczynnikiem regresji dla dodatkowej „trzeciej” zmiennej (iloczynu dwóch zmiennych niezależnych). Istotę efektu interakcji można odczytać z tzw. *wykresu powierzchniowego*. Między poziome współrzędne wpisane są kombinacje wartości zmiennych niezależnych, a na osi pionowej jest oznaczona tzw. funkcja użyteczności. Wykresy powierzchniowe przedstawione niżej (rysunki 3 i 4) określają, jak różne kombinacje wartości dwóch zmiennych niezależnych przekładają się na poziom zmiennej zależnej.

Rysunek 3. Dostępność zasobów sieci społecznej i ciemna tetrada a poziom zaangażowania prospołecznego w świetle czynnikowej analizy regresji (wykres powierzchniowy)

Dwa spośród takich efektów interakcyjnych okazały się znaczące. Oba dotyczyły zaangażowania prospołecznego jako zmiennej objaśnianej. Były to interakcja ciemnej tetrady z dostępnością zasobów sieci społecznej ($\beta = -0,58$; $t = 2,45$; $p = 0,015$) oraz interakcja ciemnej tetrady z poziomem kapitału psychologicznego ($\beta = -0,72$; $t = -2,82$; $p = 0,005$). Analiza ujawniła, że siła pozytywnej zależności zaangażowania prospołecznego od wymienionych wyżej zmiennych kapitałowych słabnie w miarę wzrostu nasilenia ciemnej tetrady. Przy ekstremalnie wysokim nasileniu tetrady zaangażowanie prospołeczne pozostaje na niskim poziomie, niezależnie od tego, od tego, jaki jest dostęp jednostki do zasobów jej sieci społecznej (Rysunek 3), oraz od tego, jakim poziomem kapitału psychologicznego dysponuje jednostka (rysunek 4). Można więc stwierdzić, że osoby dysponujące silnymi zasobami kapitału psychologicznego nie wykorzystują tego potencjału dla konstruowania działań na rzecz innych ludzi, podobnie jak korzystanie w wysokim stopniu z zasobów sieci społecznej nie przekłada się na prospołeczną orientację jednostki, jeśli mocno nasilone są właściwości ciemnej tetrady osobowości.

Rysunek 3. Dostępność zasobów sieci społecznej i ciemna tetrada a poziom zaangażowania prospołecznego w świetle czynnikowej analizy regresji (wykres powierzchniowy)

Podsumowanie i wnioski

Badania pozwoliły ustalić, że ciemna tetrada osobowości (indeks: narcyzm + makiawelizm + psychopatia + sadyzm) oraz pozytywny (optymalny) klimat relacji wychowawczej rodziny pochodzenia (indeks: autorytatywne wychowanie + resiliencja systemu rodzinnego) w przeciwny sposób wiążą się z niematerialnymi kapitałami człowieka. Ciemna tetrada koreluje z kapitałami ujemnie (z wyjątkiem kapitału psychologicznego) a funkcjonalność rodziny generacyjnej wiąże się z nimi dodatnio. Wykazano, że oddziaływanie tych czynników na kapitał społeczny może być bezpośrednio. Dotyczy to jednak tylko *dostępności do zasobów sieci społecznej*, na które ujemnie oddziałuje *ciemna tetrada* a dodatkowo *funkcjonalność wychowawcza rodziny generacyjnej*, oraz *zaufania do ludzi*, na które bezpośrednio negatywnie oddziałuje *ciemna tetrada*. Oba czynniki egzogeniczne z modelu – *ciemna tetrada* oraz *klimat relacji wychowawczej* bezpośrednio wiążą się z poziomem *kapitału kulturowego* i *kapitału psychologicznego*. *Kapitał kulturowy* (indeks: kindersztuba + uczestnictwo w kulturze wysokiej + osiągnięcia edukacyjne) rośnie w miarę wzrostu poziomu funkcjonalności rodziny, a maleje w miarę wzrostu nasilenia ciemnej tetrady. *Kapitał psychologiczny* (indeks: nadzieja + skuteczność własna + optymizm + resiliencja) znajduje się pod pozytywnym oddziaływaniem obu czynników egzogenicznych – rośnie on w miarę wzrostu poziomu *funkcjonalności wychowawczej rodziny* i rośnie również w miarę wzrostu *ciemnej tetrady*. Ten ostatni rezultat jest niezgodny ze wstępnymi założeniami. Wykonano więc dodatkowe analizy korelacyjne, które ujawniły, że czynnikiem sprawczym w tej nieoczekiwanej zależności jest *narcyzm*, który znacznie silniej dodatnio korelował z *kapitałem psychologicznym*, aniżeli wyniosły ujemne zależności tego kapitału od pozostałych składników *ciemnej tetrady*. Wykonano też analizę korelacji między składnikami ciemnej tetrady, która wykazała, że *narcyzm* jest składnikiem tetrady najslabiej skorelowanym z pozostałymi jej elementami. Być może podskalą *narcyzmu* w skali *SD4* mierzone są te cechy narcystycznej osobowości, które są relatywnie mało destruktywne, podczas gdy pozostałe cechy tetrady sadyzm, psychopatia i makiawelizm w większym stopniu reprezentują *ciemny rdzeń osobowości (dark factor)*. Analiza ścieżek wykazała możliwość istnienia łańcuchów relacji przyczynowych wiodących od niezależnych od siebie zmiennych źródłowych (egzogenicznych), czyli *ciemnej tetrady* i *optymalnego klimatu relacji*

wychowawczej w rodzinie do zmiennej wynikowej w modelu, którą jest *zaangażowanie prospołeczne*. Tetrada zapoczątkowuje łańcuch oddziaływań negatywnych a funkcjonalność rodziny generacyjnej – oddziaływań pozytywnych, sprzyjających rozwojowi prospołecznej orientacji. Wyniki analiz regresji czynnikowej pozwalają sądzić, że te pozytywne oddziaływania są znacząco zredukowane przez wysokie nasilenie cech *ciemnej tetrady*. Dotyczy to szczególnie zależności poziomu *zaangażowania prospołecznego* od poziomu *dostępności zasobów sieci społecznej* i *poziomu kapitału psychologicznego*, które to pozytywne zależności wyraźnie słabną w miarę wzrostu nasilenia wskaźnika tetrady. Oznacza to, że ten wspólny rdzeń osobowości, który wyłania się ze współmienności cech ciemnej tetrady, odzwierciedla *osobowość eksploatatora* – egocentrycznie nastawionej jednostki, która czuje się uprawniona i kompetentna w zakresie wykorzystywania innych dla własnych korzyści i satysfakcji, i która w cyklu życia generalnie więcej bierze od innych, aniżeli sama daje od siebie, funkcjonując w społeczeństwie niczym „pasażer na gapę”.

Bibliografia

- Agnew R., *Foundation for a general strain theory of crime and delinquency*, „Criminology” 1992, nr 30.
- Bandura A., *Self-efficacy: The exercise of control*, New York 1997.
- Bandura A., *Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change*, „Psychological Review” 1977, nr 84.
- Baumrind D., *Authoritative parenting revisited: History and current status*, [w:] R.E. Larzelere, A. Sheffield, A.W. Harrist, *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development*, Washington 2013.
- Bernstein B., *Class, codes and control*, Volume I. *Class, codes and control. Theoretical studies towards a sociology of language*, Routledge, London 2003.
- Black K., Lobo M., *A conceptual review of family resilience factors*, „Journal of Family Nursing” 2008, nr 14(1).
- Blair R.J.R., *The neurobiology of psychopathic traits in youths*, „Nature Reviews Neuroscience” 2013, 14(11).
- Blair R.J.R., Leibenluft E., Pine D.S., *Conduct disorder and callous-unemotional traits in youth*, „New England Journal of Medicine” 2014, nr 371/43.
- Bourdieu P., *Language and symbolic power*, Cambridge 1991.
- Bourdieu P., *The forms of capital*, [w:] J. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, Westport 1986.
- Bernstein B., *Class, codes and control*, tom 1, *Theoretical Studies towards a Sociology of Language*, Routledge, New York 1971/2003.
- Bourdieu P., Passeron J.C., *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa 2006.
- Buckels E.E., Jones D.N., Paulhus D.L., *Behavioral confirmation of everyday sadism*, „Psychological Science” 2013, nr 24(11).
- Carver C.S., Scheier M., *Dispositional optimism*, „Trends in cognitive sciences” 2014, nr 18(6).
- Chabrol H., Van Leeuwen N., Rodgers R., Séjourné N., *Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency*, „Personality and Individual Differences”. 2009;47(7).
- Cherulnik P.D., Way J.H., Ames S., Hutto D.B., *Impressions of high and low Machiavellian men*. „Journal of Personality”, 1980 nr 49, 388–400.
- Christie R., Geis F.L., *Studies in Machiavellianism*, New York 1970.
- Christie R., Lehman S., *The structure of Machiavellian orientations* [w:] R. Christie, F. Geis (red.), *Studies in Machiavellianism*, New York 1970.

- Jokobowitz S., Egan V., *The dark triad and normal personality traits*, „Personality and Individual Differences” 2006, nr 40.
- Kaufman S.B., Yaden D.B., Hyde E., Tsukayama E., *The light vs. dark triad of personality: Contrasting two very different profiles of human nature*. „Frontiers in psychology”, 2019, nr 10.
- Kowalski C.M., Di Pierro R., Plouffe R.A., Rogoza R., Saklofske D.H., *Enthusiastic Acts of Evil: The Assessment of Sadistic Personality in Polish and Italian Populations*, „Journal of Personality Assessment”, 2019, nr 102(6).
- Lau K., Marsee M., *Exploring narcissism, psychopathy, and machiavellianism in youth: examination of associations with antisocial behavior and aggression*, „Journal of Child & Family Studies” 2013, nr 22(3).
- Lewis C.C., *The effects of parental firm control: A reinterpretation of the findings*, „Psychological Bulletin” 1981, nr 90.
- Lobbestael J., Slaoui G., Gollwitzer M., *Sadism and personality disorders*, „Current Psychiatry Reports” 2023, nr 25.
- Loeber R., Burke J.D., Lahey B.B., Winters A., Zera M., *Oppositional defiant and conduct disorder: a review of the past 10 years, part I*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry” 2000, nr 39(12).
- Luthans F., Luthans K., Luthans B., *Positive psychological capital: Beyond human and social capital*, „Business Horizons” 2004, nr 47.
- Luthans F., Youssef C.M., Avolio B.J., *Psychological capital: developing the human competitive edge*, Oxford 2007.
- Luthans F., Youssef-Morgan C.M., *Psychological capital: an evidence-based positive approach*, „Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior” 2017, nr 4.
- Mikiewicz P., *The theoretical foundations of the concept of social capital and their implications for educational empirical research*, „Kultura i Edukacja” 2011, nr 6 (85).
- Moffitt T.E., *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy*, „Psychological Review” 1993, nr 100.
- Moshagen M., Hilbig B.E., Zettler I., *The dark core of personality*, „Psychological Review” 2018, nr 125(5).
- Moshagen M., Zettler I., Hilbig B.E., *Measuring the dark core of personality*, „Psychological Assessment” 2020, nr 32(2).
- Ostaszewski K., *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*, Warszawa 2014.
- Parent J., McKee L.G., Anton M., Gonzalez M., Jones D.J., Forehand R., *Mindfulness in parenting and coparenting*. „Mindfulness” 2016, nr 7(2).
- Patrick C.J., Fowles D.C., Krueger R.F., *Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness*, „Development and Psychopathology”, 2009, nr 21(3).

- Cleckley H., *The mask of sanity (5th ed.)*, Mosby, St. Louis 1976.
- Coleman J.S., *Social capital in the creation of human capital*, „American Journal of Sociology” 1988, nr 94/1.
- Czapów C., *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa 1978.
- Darling N., Steinberg L., *Parenting style as context: An integrative model*, „Psychological Bulletin”, 1993, nr 113(3).
- Draheim S.E., *Makiaweliczna osobowość niepełnoletniego świadka*, Poznań 2004.
- Dudasova L., Prochazka J., Vaculik M., Lorenz T., *Correction: Measuring psychological capital: Revision of the Compound Psychological Capital Scale (CPC-12)*. „PLOS ONE”, 2024, nr 19(4): e0301794.
- Eysenck H.J., Gudjonsson G.H., *The causes and cures of criminality*, New York 1989.
- Esser H., *The two meanings of social capital*, [w:] D. Castiglione, J.W. van Detha, G. Wolleba, *The handbook of social capital*, New York 2008.
- Eysenck H.J., *The definition and measurement of psychoticism*, „Personality and Individual Differences” 1992, nr 13(7).
- Farrington D.P., *The importance of child and adolescent psychopathy*, „Journal of Abnormal Child Psychology” 2005, nr 33/4.
- Featherstone R., Deflem M., *Anomie and strain: Context and consequences of Merton's two theories*. „Sociological Inquiry”, 2003, nr 73(4).
- Frick P.J., O'Brien B.S., Wootton J.M., McBurnett K., *Psychopathy and conduct problems in children*. „Journal of Abnormal Psychology” 1994, nr 103(4).
- Gordon T., *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1993.
- Gottfredson M.R., Hirschi T., *A general theory of crime*, Stanford 1990.
- Hare R.D., *Manual for the Hare psychopathy checklist-revised (2nd ed.)*, Toronto 2003.
- Henry C.S., Sheffield Morris A., Harrist A.W., *Family resilience: Moving into the third wave*, „Family Relations”, 2015, nr 64(1).
- Hilbig B.E., Thielmann I., Klein S.A., Moshagen M., Zettler I., *The dark core of personality and socially aversive psychopathology*, „Journal of Personality” 2021, nr 89(2).
- Hirschi T., *Causes of delinquency*, Routledge, New York 2002.
- Hobfoll S.E., *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, Gdańsk 2006.
- Gottfredson M.R., Hirschi T., *A general theory of crime*, Stanford 1990.
- Jakobowitz S., Egan V., *The dark triad and normal personality traits*, „Personality and Individual Differences”, 2006, nr 40(2).
- Jessnes C.F., *Sequential I-level manual*, American Justice Institute, Sacramento 1974.
- Johnson L.K., Plouffe R.A., Saklofske D.H., *Subclinical sadism and the dark triad: Should there be a dark tetrad?*, „Journal of Individual Differences” 2019 nr 40(3).

- Patterson J.M., *Understanding family resilience*. „Journal of Clinical Psychology” 2002, nr 58.
- Paulhus D.L., Buckels E.E., Trapnell P.D., Jones D.N., *Screening for Dark Personalities The Short Dark Tetrad (SD4)*, „European Journal of Psychological Assessment” 2021, 37(3).
- Paulhus D.L., Williams K.M., *The dark triad of personality: narcissism, machiavellianism, and psychopathy*, „Journal of Research in Personality” 2002, nr 36(6).
- Pfattheicher S., Lazarević L.B., Westgate E.C., Schindler S., *On the relation of boredom and sadistic aggression*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2021, nr 121(3).
- Pilch I., *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisanja osobowości eksploatatora*, „Chowanna”, 2014, nr 2.
- Pospiszyl K., *Psychopatia*, Warszawa 2012.
- Praszkier R., *W głębi szczerości*, Warszawa 1988.
- Putnam R.D., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York 2000.
- Putnam R.D., *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*, Princeton 1993.
- Raskin R., Hall C.S., *A Narcissistic Personality Inventory*, „Psychological Reports” 1979, nr 45.
- Raskin R., Terry H., *A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 1988, nr 54(5).
- Rauthmann J.F., Will T., *Proposing a multidimensional Machiavellianism conceptualization*. „Social Behavior and Personality: an international journal”, 2011, nr 39(3).
- Reykowski J., Kochańska G., *Szkice z teorii osobowości*, Warszawa 1980.
- Seligman M.E.P., Csikszentmihalyi M., *Positive psychology*, „American Psychologist” 2000, nr 55.
- Salekin R.T., Frick P.J., *Psychopathy in children and adolescents: The need for a developmental perspective*, „Journal of Abnormal Child Psychology” 2005, nr 33.
- Snyder C.R., *The psychology of hope: You can get there from here*, New York 1994.
- Snyder C.R., *Hope theory: Rainbows in the mind*, „Psychological Inquiry” 2002, nr 13.
- Sternberg R.J., *A balance theory of wisdom*, „Review of General Psychology” 1998, nr 2.
- Surzykiewicz J., Konaszewski K., Wagnild G., *Polish version of the resilience scale (RS-14): A validity and reliability study in three samples*, „Frontiers in psychology” 2019 9, 2762.
- Wagnild G.M., Young H.M., *Resilience scale*, „Journal of Nursing Measurement” 1987.

Warren M.Q., *Applications of interpersonal-maturity theory of offender populations*, [w:] W.S. Laufer, J.M. Day (red.), *Personality theory, moral development and criminal behavior*, Lexington 1983.

Zuckerman M., Kuhlman D.M., Camac C., *What lies beyond E and N? Factor analysis of scales believed to measure basic dimensions of personality*, „Journal of Personality, Sociology and Psychology” 1988, nr 54(1).

Zuckerman M., *Personality in the third dimension: A psychobiological approach*, „Personality and Individual Differences”, 1989, nr 10(4).